

נגד גזענות: העצמת ילדים/ות בגיל הרך

ד"ר חגית גור זיו
המחלקה לגיל הרך,
סמינר הקיבוצים

היבטים תיאורטיים

חשיבות העיסוק במאבק בגזענות בגיל הרך

מחקרים שנעשו בארצות הברית מראים כי כבר בגיל מאוד צעיר ילדים מודעים להבדלים פיזיים ותרבותיים בין בני אדם ולומדים גישות חברתיות הקשורות להבדלים אלו. מרי אלן גודמן התבוננה במאה ילדים שחורים ולבנים בגילאים שלוש עד חמש ומצאה שלא רק שהילדים היו מודעים להבדלים גזעיים, אלא שכ-25% מהם הביעו עמדות שכבר הפנימו לגבי העדפה גזעית.¹ ילדים צעירים מבחינים בהבדלים בין גזעים, וחלקם אף מודעים ליחסי הכוח שבין הגזעים.

ילדה לבנה בת חמש אמרה שהיא תקנה מכנסיים חדשים. "באיזה צבע?" שאלה אותה חברתה, ילדה שחורה. הילדה הלבנה השיבה: "לא חום, אני לא אוהבת חום". הילדה השחורה אמרה: "אז את לא אוהבת אותי". הילדה הלבנה אמרה: "לא, אני אוהבת אותך. אני רק לא אוהבת מכנסיים חומים".

בהכשרת מורות וגננות לגיל הרך, בה נלמדים תהליכי ההתפתחות הקוגניטיבית, הפיזית, הרגשית והחברתית של ילדים/ות, יש מעט התייחסות - אם בכלל - לתהליכי ההבנה המתרחשים בגיל הרך לגבי השייכות האתנית-תרבותית שלהם. גישה זו מבוססת על האמונה כי ילדים/ות צעירים, בתמימותם, אינם ערים ליחסי הכוחות החברתיים וכי צריך לאפשר להם את תקופת הילדות הטהורה והתמימה. היעדר התייחסות להתפתחותה של המודעות ליחסי הכוחות החברתיים בהכשרתן של גננות, משקף ומשכפל את הגישה שלפיה הימנעות מבוגרים מדיבור עם ילדים וילדות על גזענות תאפשר להם לגדול להיות בוגרים נטולי דעות קדומות.²

ילדות וילדים מנסים להבהיר לעצמם את התנסויותיהם גם בשעה שמורים/ות והורים שותקים. ללא הסבר והכוונה מצד המבוגרים, ללא הבחנה בין הכרה בהבדלים לבין גזענות, תוך שלילתה הברורה, מתחזקת אצל הילדים ההכרה בהבדלים כקשורה באופן טבעי לחלוקת הכוח הבלתי שוויונית. הם קולטים מתוך התבוננות בסביבתם את השיטה החברתית שבה קבוצות גזעיות / אתניות מסוימות מנצלות קבוצות אחרות והיא נתפסת בעיניהם כסדרו הנכון של העולם. כך, הגישה של התעלמות מחזקת את הגזענות כשיטה חברתית ומשמרת את הסטטוס קוו.

ילדים/ות יגדלו ללא דעות קדומות ועמדות גזעניות רק כאשר הם יחיו בחברה שאינה גזענית. עד אז, תפקידנו כמבוגרים הוא להדריך ולכוון אותם להתפתחות חשיבה, התנהגות חברתית והזדהות אנטי-גזענית. ניתן לעשות זאת על ידי מתן מידע על הזהות האתנית/גזעית/מגדרית של ילדים וילדות וטיפול גאוה בזהות זו, דרך מתן ידע על קבוצות אחרות ופיתוח הערכה וכבוד אליהן, ובאמצעות הסבר של יחסי הכוחות ושל הדרך שבה הגזענות פועלת לשמר אותם. כמו כן, הענקת כלים ודוגמה למאבק בגזענות על כל צורותיה - גזענות נגד נשים (סקסיזם), גזענות נגד מזרחים, נגד בעלי צבע עור כהה, נגד קבוצות אתניות, נגד א/נשים עניים, נגד א/נשים מדת כלשהי (אנטישמיות למשל), נגד א/נשים עם מוגבלות (אייבליזם) - מעצימה הן את היחידה והן את קבוצת השייכות.

מהי גזענות

אלבר ממי, אינטלקטואל, סופר וסוציולוג צרפתי ידוע, כתב ספר על הגזענות,³ בו הוא מתאר את החברה האנושית כמחולקת לקבוצות של שולטים ונשלטים, וכן לאלו שמשתייכים לקבוצה של האדם עצמו ול"אחרים". ממי התייחס לקולוניאליזם הצרפתי בצפון אפריקה, וראה את הגזענות כחלק מהותי ממהות הכיבוש הקולוניאלי. הוא הגדיר את הגזענות כייחוס ערך להבדלים אמיתיים או מדומים בין בני אדם, המצדיקים זכויות יתר לאחד ותוקפנות ופגיעה באחר. הגדרתו של ממי את הגזענות ותיאור התופעה בספרו הפכו להיות הבסיס המקובל להבנת הגזענות בעולם.

1. Winkler, E. N. (2009). "Children Are Not Colorblind: How Young Children Learn Race". PACE: *HighReach Learning*, vol. 3 no 3, https://www.academia.edu/3094721/Children_Are_Not_Colorblind_How_Young_Children_Learn_Race
2. Derman-Sparks, L., C. Tanaka Higa & B. Sparks (1980). "Children, Race and Racism: How Race Awareness Develops", *Interracial Books for Children* 11(3-4), 3-9. http://www.teachingforchange.org/wp-content/uploads/2012/08/ec_childrenraceracism_english.pdf

3. ממי, א. (1998). הגזענות. ירושלים: כרמל.

ש, ילד במושב, שיחק עם ד, הילד השכן. הוא שמע את ד. אומר שחסרים לו כמה צעצועים ושעריבים גנבו לו אותם (דעה רווחת בקהילה בו הוא גר, שהעריבים גונבים). מאוחר יותר ש. חיפש צעצוע ולא מצא אותו. הוא טלפן לדודתו השוטרת והתלונן: "עריבים גנבו לי את הצעצוע".

הגזענות היא תופעה נלמדת; היא תוצאה של אינטראקציה אנושית, למידה דרך מדיה, ספרות, משחק וכדומה. לכן, אף שהיא נפוצה מאוד במקומות רבים, ניתן לשנות אותה. ביטויים קיצוניים של גזענות, כמו העבדות לדוגמה, התמתנו עם השנים. העבדות כיום, גם אם קיימת בעולם, נחשבת פסולה ולא חוקית. במדינות העולם הדמוקרטיות בני האדם נתפסים כשווים ואפליה מכל סוג - על רקע של גזע, מגדר, לאום, אתניות, דת או מגבלה פיזית או נפשית - אסורה ונחשבת לא לגיטימית. אלא שבתודעה של אנשים רבים שונות בין בני אדם מהווה עילה ליחס מפלה, לסטריאוטיפים ולהדרה. למרות כל החוקים המגנים על זכויות של קבוצות שונות אנחנו חיים בחברה שאין בה שוויון וקבוצות רבות נפגעות מדחיקה לשוליים, מאפליה, מיחס משפיל ומצורות נוספות של פגיעה בזכויותיהן.

א. ילד בן חמש ממוצא אתיופי, "חתך" את התור במגלשה. הוא עבר בזריזות ליד הילדה שהייתה לפניו, עקף אותה, וגלש במהירות בזמן שהיא התמקמה לאטה בראש המגלשה. האב של הילדה נגש אליו וצרח עליו: "תחזור לסודן - אין לך מה לחפש פה".

התפיסה הגזענית גורסת שיש אנשים שהם מגזע נעלה ביולוגית על גזעים אחרים, ובזכות העליונות הביולוגית הזו הם גם עליונים מבחינה חברתית ותרבותית. מאחר שהם טובים יותר מהאחרים, מגיעות להם זכויות יתר וקיימת, לכאורה, הצדקה לשליטתם בקבוצות הנתפסות כנחותות בגלל מוצאן. הנחות היסוד הגזעניות הללו מופרכות כמובן. יהודה שנהב אומר ש"גזע" הוא מושג מדומיין, שכן במין האנושי במהלך ההיסטוריה היה תמיד ערבוב בין אוכלוסיות.⁴ בקרב בני העם היהודי, לדוגמה, נשמרה הומוגניות יחסית בגלל איסורי הדת ובגלל הדרה חברתית ואנטישמיות. למרות זאת, יהודים שונים מאוד אלו מאלו ודומים יותר לתושבי המקומות בהם חיו קהילותיהם, כמו רוסיה, צפון אפריקה או אתיופיה, מאשר לבני עמם היהודים ממקומות אחרים. הגזענות אינה מבוססת על מדע, ובפועל אין קשר בין תכונות של יופי, מנהיגות, רוחניות וכדומה למוצא ביולוגי. אלא, כפי שגורס ממי, הגזענות אינה רציונלית, היא אינה מבוססת על לוגיקה ואינה קשורה להיגיון; הגזענות מבוססת על רגשות ודעות קדומות, על חינוך ועל דמוניזציה של הזר.

תרבות שיש בה גזענות כלפי קבוצות מוחלשות ואשר שוללת "אחרות" יוצרת אווירה המציגה את הגזענות כסדר עולם טבעי. א/נשים מתחנכים להאמין בצורה גלויה וסמויה כי אדם בעל צבע עור לבן הוא באמת טוב יותר מאדם כהה עור, כי א/נשים שנולדו בריאים הם ברי מזל לעומת "מוכי גורל" שגופם "פגום", כי גברים אכן טובים יותר בשליטה ובניהול ואילו נשים נולדו כבעלות נטייה לבישול ולדאגה לילדים, שבני דת אחת טובים מבני דת אחרת, שלעשירים יש זכות לנהל את העולם ואילו העניים לעומתם נעשו כאלה כי אינם מתאמצים לעבוד.

ד. רצה מאוד לשחק בטרקטור צעצוע בו שיחקה ל. הוא אמר לה: "תביאי לי את הטרקטור, רק בנינו נוהגים בטרקטור. לבנות אסור לשחק בטרקטור".

ממי מתריע נגד הקולוניאליזם, שכן לדבריו, במצב של כיבוש גם הכובשים וגם הנכבשים לוקים בגזענות. הכובשים מחזקים בעצמם את הגזענות כדי להצדיק את מעשיהם. הם מזלזלים בנשליטים, מפחיתים מערכם, רואים את התרבות שלהם כעליונה ואת הערכים שלהם כמסוריים יותר. בעלי הכוח, המדכאים, מייחסים למעמדם החברתי תכונות של סדרי עולם ביולוגיים-אוניברסליים כדי לחזק ולהנציח את הכוח שלהם וכדי להצדיקו. כך הם משייכים לתכונות המאפיינות אותם - למשל צבע עור לבן, לבוש מערבי, שפה אנגלית וכדומה - ערכים חיוביים, והופכים אותן לסממני עליונות. במקביל, המדוכאים עוברים תהליך של הפנמת היחס הגזעני, ומייחסים לעצמם תכונות של נחיתות. תהליכים דומים מתרחשים בגזענות המופנית כלפי נשים: תכונות גבריות מקבלות ערך גבוה לעומת תכונות נשיות ונשים מתחנכות להאמין בנחיתותן ומפנימות את הגזענות המגדרית המופנית כלפיהן.

4. ר' פרק "מהי גזענות?" מאת פרופ' יהודה שנהב בספר זה, עמ' 19

אמא לבנה שמעה את בנה ואת חבריו בני השש משוחחים ביניהם כמה טוב שהם לא "כושים".

האוכלוסייה הסובלת מגזענות הופכת להיות מיעוט מופלה, גם אם מבחינה מספרית היא שווה לרוב השולט או אפילו מהווה את רוב האוכלוסייה, שכן מעמד של מיעוט קשור להעדף כוח חברתי. כך, נשים הן מיעוט למרות היותן מחצית מן האוכלוסייה ושחורים במדינת האפרטהייד של דרום אפריקה היו מיעוט מופלה למרות היותם רוב מספרי.

אין קשר בין האפיונים של המיעוט כפי שהרוב תופס אותם לבין המציאות. לבנים אירופאים רואים כהי עור כחלשים אינטלקטואלית, גברים רואים נשים כרגשיות, פטפטניות ונעדרות יכולת החלטה, א/נשים ללא מוגבלות רואים א/נשים עם מוגבלות כמסכנים חסרי מזל, סטרייטים רואים הומוסקסואלים כנשיים ולסביות כגבריות, אנטישמיות רואים יהודים כקמצנים רודפי בצע, נוצרים רואים מוסלמים כפרימיטיביים ומדכאי נשים, עשירים רואים עניים כעצלנים וחסרי מוטיבציה לעבוד. הגזענים לא מתבלבלים על ידי עובדות ואינם רואים צורך לבדוק את המציאות. כאמור, כללי ההיגיון אינם חלים על הגזענות. לעתים קרובות הסטריאוטיפים סותרים זה את זה: היהודי הוא גם קמצן וגם עילוי, האישה גם טפשה וגם ערמומית, הנכה הוא גם מסכן וגם גיבור-על המתגבר על הקשיים. גזענות מתעצמת כשהיא רב-מימדית, למשל כלפי מזרחים כהי עור ועניים, כלפי נשים ערביות מוסלמיות, כלפי נשים בעלות מוגבלות.

תופעות של גזענות הן תמיד בהקשר חברתי ולעתים הן עשויות להיות סמויות מן העין. קיימים סוגים שונים של גזענות שנובעת מהם אפליה או הדרה בגוונים שונים. כך, למשל, הגזענות שמובילה לאפליה מבנית מייצרת חברה שבה השופטים הם אשכנזים והאסירים הם מזרחים. תופעה קשה של גזענות מתבטאת בגזענות המוכחשת, זו הסמויה מהתודעה. גזענות שנדמה שחלפה מהעולם. לעתים גזענות מוכחשת משולבת בגזענות מובנית: רבים חושבים, לדוגמה, שהגזענות המופנית כלפי מזרחים שייכת לעבר, למרות שהעובדות מעידות עדיין ש-90% מהפרופסורים באוניברסיטה הם אשכנזים ורק סטודנט אחד מארבעה הוא מזרחי, ואילו מבין האסירים בבתי הכלא 90% הם מזרחים.

הגזענות החיובית מייצרת אמירות טובות ונעימות לכאורה, אולם במהותן הן אינן שונות מהגזענות השלילית. הספר "ילד של שוקולד" של חגית כהן - שבו הגננת מסבירה את צבע העור החום של הילד בצורה "חיובית", כי הוא "ילד של שוקולד" - משקף גזענות חיובית. אמנם שוקולד הוא מתוק וטעים, אך אין הבדל בין להגיד על ילד/ה שהוא חום כמו קקי, לבין להגיד עליו שהוא חום כמו שוקולד. ההתייחסות הזו מעליבה ופוגעת באותה מידה. זוהי התייחסות לאדם - לילד או לילדה - על פי צבע העור ולא על פי האישיות, התכונות, הכשרונות, האהבות או הייחוד האנושי, כפי שצריך להתייחס לכל ילד וילדה. ילדים/ות ממוצא אתיופי בישראל לעיתים קרובות שומעים את המלה שוקולד ככינוי גנאי לצבע עורם. גם אם המונח נאמר מתוך "כוונות טובות" על ידי גננת, הוא נתפס כעלבון על ידי הקהילה. גזענות יכולה להיות גזענות חיובית, למשל קניית סוכריות בחנות לילד/ה שחור כי הוא כל כך מתוק, או העדפה של ילד/ה במתן מטלות חיוביות.

ילד בן חמש שאל את אמו: "איך זה שאין סופרמן שחור?"

חינוך נגד גזענות בגיל הרך

מהות ההצעה

אנו מתנגדים לחלוקות החברתיות המבוססות על צבע עור, שיוך מעמדי, שיוך אתני, לאום, דת, מגדר, מוגבלות הגוף וכדומה. אנו רואים בהן סדר חברתי נלמד ומציעים דרכים חינוכיות לשבור את הראייה של חלוקות כוח לא שוויוניות לקבוצות של מעמד, גזע, מגדר, אתניות, לאום - כסדר חברתי טבעי. הצעה זו מבוססת על הפדגוגיה הביקורתית הפמיניסטית, העוסקת בבחינת החינוך מנקודת מבט של שוויון ושינוי חברתי ומציעה דרכים חינוכיות להתנגדות לתפיסות גזעניות ולהתנהגויות מפלות מכל סוג שהוא, גלויות או סמויות.

מטרת העיסוק בנושא היא להביא לשינוי תודעה בקרב ילדים צעירים, גננות והורים לילדים רכים, וליצור שינוי למען צדק חברתי ותפיסה חינוכית רגישה לכל סוגי האוכלוסייה, "בלי הבדל גזע, דת ומין". זאת, תוך הכרה בצורך לשלול כל סוג של אפליה וגזענות כלפי כל קבוצה שהיא.

ילדים/ות החיים בתנאים של אי שוויון נחשפים לתופעות של אי שוויון ומפנימים אותן, אך אינם יודעים לקרוא להן בשם ולהבין את משמעותן. מתן הסברים לתופעות כאלה ופעולות חינוכיות נגד אפליה וגזענות מעוררים בילדים/ות את חוש הצדק המולד שלהם. שינוי המציאות מחייב הכרה במציאות, המשגה מילולית של תופעות שליליות נצפות, ונקיטת עמדה ערכית ברורה נגדן. יצירת תודעה חברתית כרוכה בלימוד המציאות, בהבנתה, בנייתוחה ובפיתוח רגישות לבעייתיות הנובעת מאפליה.

מאחר וכולנו חיים במציאות שבה אנחנו נחשפים לתופעות של גזענות ואפליה נגד קבוצות חברתיות, איננו נקיים מדעות קדומות ומסטריאוטיפים. במקביל לפעילות החינוכית מול הילדים/ות כל אחד ואחת מאתנו אמורה לבדוק את עצמו/ה ולהיכנס לתהליך שבו הוא/היא מתמודדים עם החינוך שקיבלנו ואשר עיצב אותנו. אנו מתמקדים בכל סוגי האפליה והגזענות נגד כל הקבוצות הסובלות מהן. אפשר להשתמש ברעיונות לפעילות באופן מודולרי - לקיים כל פעילות בנפרד או לחבר ביניהן - על פי שיקול הדעת של הגננת והיכרותה עם כיתת הגן שלה.

מתן הסברים לתופעות של אי שוויון ופעולות חינוכיות נגד אפליה וגזענות מעוררים בילדים/ות את חוש הצדק המולד שלהם

ההצעה כתובה בלשון כפויה של זכר ונקבה. רוב תכניות הלימודים משתמשות בלשון זכר בלבד, תוך מחיקה מעשית של העובדה שחמישים אחוז מאוכלוסיית התלמידים והתלמידות הן בנות. הפנייה לגננות, ציבור המורכב ברובו מנשים, היא בלשון נקבה. חשוב להכיר בעובדה שהחינוך בארץ, ובמיוחד בגיל הרך, הוא עבודה הנעשית ברובה בידי נשים. בעובדה זו טמונה לא מעט עוצמה. היא מגלמת סיכוי לשינויים עמוקים, כפי שאמנם הושגו ועדיין מושגים בעקבות המהפכה הפמיניסטית.

כיצד לחנך נגד גזענות בגיל הרך

הצעד הראשון בחינוך נגד גזענות הוא להכיר בגזענות כתופעה ולקרוא לה בשם. הצעד השני הוא להבין כי ילדים/ות חושבים על נושאים של גזע בשלבים שונים של התפתחותם. לשם כך, המבוגרים צריכים להבהיר לעצמם את ההבדל בין הכרה בזהות אתנית לבין גזענות. יש הבדלים של צבע עור, מגדר, דת, מעמד, יכולות פיזיות; אנחנו רואים אותם וילדים/ות רואים אותם, ואין צורך להכחיש את קיומם. התייחסות גזענית מופיעה כאשר מייחסים להבדלים אלה ערכים של עליונות או נחיתות, כאשר לאחד ניתן יותר כוח ומעמד חברתי והשני/ה חשוף לפגיעה ולהחלשה.

אח של אמנון לוי סיפר בסדרה "השד העדתי" שבילדותו ביקש מאמו שתרחץ אותו טוב, כדי שיהיה יותר לבן. כבר בגיל צעיר הוא הבין שעור בהיר עדיף על עור כהה, כי לבעלי העור הלבן יש עמדה חברתית נחשבת יותר.

מקובל לחשוב שבגיל הרך חינוך נגד גזענות הוא חינוך לקבלת השונה, ה"אחר". מקובל להגדיר מטרות כגון "הילדים יכירו את האחר, יפתחו סובלנות לאחר" וכדומה. הקראת סיפורים מלווה בשאלות כגון: האם אהבתם את הסיפור? מה הרגשתם? לאיזו דמות התחברתם? פעילויות אלו, על אף היותן טובות, אינן מעבירות מסר ברור נגד גזענות אם אינן מכירות בתופעה ומגנות אותה. ילדים/ות בגיל הרך לא יכולים לקשר פעילויות אלו לגזענות שאליה הם נחשפים ברחוב, במשפחה או במקומות אחרים.

אנו מציעים להעביר מסר ברור לגבי הערך של שוויון בין בני האדם, של התייחסות של כבוד לכל אחד ואחת ללא קשר לצבע עור, מין, מעמד, מוצא אתני, דת, או מצב גופני. מסר זה אמור לשלול כל התנהגות שהיא פוגענית, מעליבה או לא מכבדת אדם בשל סיבות אלו, ליצור רגישויות ותובנה לגבי התנהגויות שלכאורה נראות לא קשורות (גזענות סמויה או גזענות חיובית) ולפתח הבנה שגם התנהגויות אלו פסולות. הוא צריך לעבור כחוט השני בהקשרים של תכנים שונים שמוצגים בגן, כתגובה לאירועים שמתרחשים וכשיח מתמשך עם ילדים/ות במהלך הטבעי של חייהם.

החינוך לגיל הרך מעורר דילמות בלתי פתורות והתלבטויות קשות, שכן הילדים/ות מאוד צעירים, רכים בשנים ותמימים, אך הם חשופים בעצמם לתופעות של גזענות שמעצבות את מבטם. ערכה זו מעלה את הדילמות והקשיים אך אינה נוקטת עמדה חד משמעית לצד זה או אחר, שכן הכרעה תמיד יכולה להיעשות

רק בהקשר של הסיטואציה והסביבה, ותוך היכרות עם הילדים/ות עצמם. לחלק גדול מן הדילמות אין תשובות חד משמעיות וכל גננת וגננת תפעל לפי השקפת עולמה והיכרותה עם קבוצת הילדים/ות שבגן שלה, באופן שמתאים להם ולהקשרים בהם הם חיים. אין תחליף לשיקול הדעת של המבוגר/ת האחראי/ת: אנו מתווים קו המצביע על כיוון, אך המציאות בחיי הילדים/ות מזמנת מצבים, אירועים ושיחות של ילדים/ות בהם תגובה ערכית משמעותית מעצבת ועושה את ההבדל.

מהי הדרך הנכונה לטפל בגזענות? האם לקרוא לתופעה בשמה כשהיא מתרחשת? לדוגמה, ילדים בגן מסוים הציקו לילד ממוצא אפריקאי וקראו לו "כושי, כושי סמבה". הילד בכה. ברור שיש לשלול את ההתנהגות; האם צריך להסביר לילדים שקריאות מסוג זה הן גזעניות? ואיך? האם להסתפק באמירה שאנחנו לא מכנים ילדים/ות בשמות גנאי בגן? או אולי להרחיק את הדיון ולספר סיפור אחר, דומה אך שונה, ודרכו להסביר מהי גזענות?

חינוך נגד גזענות מתחיל בנקיטת עמדה ברורה גם בגיל הגן נגד התנהגויות גזעניות, שאותן איננו יכולים לקבל. גזענות היא צורה של אלימות וכפי שלא נרשה גילוי אחר של אלימות בגן, בחצר המשחקים ובמשפחה, לא נרשה גם גילויים של גזענות. אך איזה הסבר ילווה את השלילה המוחלטת? איך נסביר לילדים/ות מהי גזענות? כיצד ניצור הזדהות עם מי שנפגע או נעלב? מתי נכון לתת את ההסבר ולנקוט עמדה ברורה? באיזה הקשר?

חינוך נגד גזענות חייב לשלול אירועים של גזענות ובגן יש לעתים אירועים כאלה. לדוגמה, בגן מסוים ראו הילדים/ות במרפסת של אחד הבתים הנושקים לגן גבר בעל חזות שנראתה להם סינית המטפל באדם זקן, ונהגו לקרוא לעברו במקלה "סיני, סיני". הגננת לא התייחסה לכך. בגן אחר הילדים התבוננו מבעד לגדר בעובד נקיון שחור עור וקראו לעברו "שוקו, שוקו". הגננת חייכה. חינוך נגד גזענות אינו מסתכם בשלילת התופעה; חייב לבוא בעקבותיה הסבר. אפשר היה ללמד את הילדים על מדינות מזרח אסיה, סין, הפיליפינים, תאילנד או על יבשת אפריקה, להביא לגן תמונות, שירים ומנהגים מתרבויות שונות, לעשות מנורות סיניות, תמונות נוף, חגים וכדומה. ניתן היה גם להזמין את המטפל בזקן או המנקה לגן כדי שהילדים/ות יוכלו להתחבר באופן אנושי לאדם כאדם. כלומר, העשייה החיובית שמפרקת את ההסתכלות הסטריאוטיפית חשובה לא פחות מאשר שלילת ההתנהגות הפוגענית.

בגן אחר קבוצת ילדים שיחקה בסרטים צבעוניים. ילד ממוצא אתיופני ניגש אליהם ורצה להצטרף למשחק. הבנות ענו לו: "אתה לא יכול לשחק אתנו, כי אתה לא כמונו". הגננת שאלה מדוע הן מתנהגות כך כלפיו והן הסבירו שהוא בן ושהוא מלוכלך, "שחור כזה". הגננת אמרה שזה לא יפה לדבר ככה, שבגן שלנו כולם אותו דבר, בנים ובנות, וכולנו נקיים. הילד הלך נעלב. הגננת הגיבה וסמנה ערך שלילי לאמירת הילדות, אך לא נקטה

הסבר שימקם את האמירה בהקשר רחב של אפליה והדרה. היא גם לא נקטה בפעולה אסרטיבית נגד ההתנהגות, ולא זמנה פעילות כלשהי או הסבר כללי המנותקים מהאירוע, בשלב מאוחר יותר. אילו היה זה אירוע של אלימות פיזית הגננת לא הייתה מסתפקת בלהגיד "זה לא יפה". אילו הילדות היו דוחפות את הילד או מכות אותו היא הייתה מפסיקה את המשחק, כועסת על האלימות הפיזית, אולי מענישה את מי שהרביצו או מספרת במפגש בעזרת בובות על אירוע דומה ושואלת

את הילדים מה דעתם, כדי שידונו בהתנהגות וישללו אותה. גם פה עולה השאלה האם צריך לתת לתופעה שם - גזענות - להסביר אותה, או רק לשלול אותה? האם לשלול אותה בהצבת גבולות מאד ברורים? או להסתפק בתגובה שלילית רכה יותר? מתי לחזור אל הנושא? ובאיזה אופן? הילדות שכפלו את מה שהן רואות ותרגמו זאת למשחק. כיצד נכון לשלול את ההתנהגות מבלי לתת מסר מאשים? ומה עם הילד שהלך נעלב? כיצד לחזק אותו? איך להעצים את תחושת הזהות החיובית שלו? באיזה אופן לתת לו כלים לעמוד נגד תופעות קשות אלו שבהן הוא נתקל?

גזענות היא אלימות. היא סוג של אלימות פוגענית לא פחות ממכות וכואבת לא פחות. היחס אליה חייב להיות אסרטיבי וחד משמעי. המסר שצריך לעבור הוא מסר מתנגד ושולל ושאינו נתון לפרשנות שמשתמעת לשתי פנים, בדיוק כמו המסר כלפי כל גילוי של אלימות אחרת. ההכוונה של הגננת הייתה יכולה להיות חיובית, לכיוון של הכללת כל הילדים בגן, בלי הבדל גזע, דת או מין. הגננת יכולה הייתה לשדרג את המשחק, להוסיף לו עזרים מושכים או לתת לילד סרט יפה נוסף כדי שיצטרף למשחק.

מחקרים בארצות הברית התמקדו בהשפעת הגזענות על התפיסה העצמית של ילדים/ות והראו שהדימוי העצמי של ילדים/ות הסובלים מגזענות (בדרך כלל ילדים/ות שמוצאם מהעולם השלישי) נפגע מאוד⁵. המחקר מבחין בין הדימוי העצמי החיובי הנוצר במסגרת המשפחה והקהילה לבין מודעות לגישות הגזעניות ולפרקטיקה הגזענית של החברה. לכן, באירוע בו ילדים/ות סופגים דחייה או עלבון בשל שייכותם הגזעית, האתנית, המגדרית, המעמדית, הדתית או בשל מוגבלותם - תפקיד המבוגרים הוא לחזק ולהעצים את הילד/ה. חשוב להקדיש תשומת לב רבה לחיזוק הדימוי העצמי של ילדים וילדות החשופים ליחס לא שוויוני מסיבות אלה.

אך כאמור, גילם הצעיר של הילדים מקשה על ההתמודדות עם נושא זה ומייצר דילמות לא פשוטות. הספר של חגית כהן "ילד של שוקולד", אותו כבר הזכרתי - לצערי לשלילה - מעלה אירוע אמיתי שקורה בין ילדים/ות: ילדים/ות לבנים שואלים לעתים קרובות אם הצבע השחור ירד כשהילדים/ות יתרחצו באמבטיה. זו שאלה שצריך לענות עליה. זוהי שאלה תמימה, אך מאחוריה מסתתרת כבר הפנמה של המסר ששחור זה לא טוב, ששחור זה מלוכלך. השאלה התמימה הזו היא שאלה מעליבה ופוגענית לילד/ה שחור/ה ששומע אותה, כי היא מעבירה את המסר שצבע העור שלו/ה נתפס כלכלוך על ידי ילד/ה אחרת וכדאי שירד ברחצה. כאמור, הגזענות פוגעת בדימוי העצמי של ילדים/ות. יש להבחין בין התבוננות בהבדלים לבין מתן ערך שלילי לצבע עור כהה, למגדר, לאתניות, לשייכות דתית, מעמדית או למוגבלות. הילדים/ות בגיל הרך לומדים להבחין בצבע כללי ובצבע חברתי; בתחילה הם לא עושים אבחנה ביניהם.

כשנעם היה בן שלוש וחצי הוא שאל את אמא שלו מה הצבע האהוב עליה, והיא אמרה אדום. הוא כעס שהיא לא אוהבת אותו. בפעם הבאה היא נזהרה ואמרה שהיא אוהבת חום.

ילדים/ות רבים שואלים שאלות ומעירים הערות שמשקפות את הדרך שבה ילדים וילדות עושים סיווגים ומיונים. קשה להם להבין שאנשים שנראים שונה או מתנהגים שונה שייכים לאותה קבוצה, ונדרש עבורם מאמץ כדי להבין מהי זהות אתנית ולאומית, ומהן התכונות שהחברה לעתים מייחסת לחברים/ות בקבוצה אתנית. הורים מדווחים שילדים שואלים על גוונים של עור באותה המשפחה: למה לאחד יש גוון עור כהה יותר מלשני, ואיך יתכן שכולם מאותה המשפחה? ילדים לבנים רוצים לדעת למה אומרים שהם לבנים, כשלמעשה צבע העור שלהם ורוד, ולמה ילד/ה של אב שחור ואם לבנה - או ההיפך - הוא לא אפור?

זהות אתנית או מגדרית בנויה על השתייכות לקבוצה. ילדים/ות צעירים נוטים לראות את עצמם במרכז, הלמידה שלהם היא אישית ומתמקדת בהם. קל להם להבין את הקבוצתיות דרך משפחה כי זו השתייכות קבוצתית שמוכרת להם בחייהם. הילדים/ות יכולים להבין שהם רוכשים את התכונות הפיזיות והתרבותיות המאפיינות אותם ממשפחתם ואפשר להסביר את השייך האתני/תרבותי כהשתייכות למשפחה גדולה יותר.

עמדת הגננת ושאר המבוגרים מעצבת את יחס הילדים/ות לבני קבוצות אחרות. כך, לדוגמה, בעקבות אירוע אקטואליה עליו שוחחו בגן, הגננת שאלה את הילדים איך הם מרגישים, רשמה את דבריהם ותלתה את האמירות על הקיר. אחת מהילדות אמרה שצריך להרוג את כל הערבים, הגננת רשמה זאת ותלתה על הקיר. כך היא נתנה מסר שאמירה כזו היא לגיטימית ושווה לכל אמירה מקובלת אחרת. כשמפקחת שראתה את האמירה הזו תלויה על הקיר הגיבה בזעזוע ובקשה להסיר אותה מייד מהקיר, הסבירה הגננת כי היא תלתה את האמירה ששקפה את רגשות הילדה. דוגמה זו ממחישה את הבלבול הקיים סביב מושג הגזענות. אילו הילדה הייתה אומרת שצריך להרביץ לכל ילד שעושה מעשה רע, הגננת הייתה מסבירה מייד שאנחנו לא מרביצים ושאסור להרביץ; היא לא הייתה תולה אמירה כזו על הקיר. אמירה של "להרוג את הערבים" אלימה באותה מידה ואולי אף יותר, אולם הגננת סיווגה אותה כתחושה ולא כחציה של קו אדום. רק בעקבות נזיפת המפקחת הורידה הגננת את האמירה הגזענית מן הקיר. הילדה הזהדה אמירה אותה שמעה ממבוגרים בסביבתה. עמדת הגננת מעצבת את ההסבר ואת ההתייחסות בסיטואציה מסוג זה. אפשרי לשלול את האמירה מבלי לפגוע בילדה. קבלה של רגשות הילדים חשובה, אך במקרה זה האמירה לא שקפה רגש אלא חזרה על אמירה שהילדה שמעה.

במקרה דומה, גננת הצביעה על השלט "מרפאה" שהיה תלוי בפינת הרופא/ה ושאלה מה כתוב בו, כחלק מפעילות אוריינית. ילדה אחת השיבה: "מוות לערבים". הגננת אמרה: "כתוב כאן 'מרפאה'". היא הבינה שהקריאות הללו שילדים נחשפים אליהם מעסיקות אותם והחלה לערוך שיחות בקבוצות, בהן היא הסבירה את התופעה של קריאות גזעניות, תוך כדי סיפור על מקומות אחרים, ושללה אותה מכל וכל.

5. Hirschfeld, L. A. (2008). "Children's Developing Conceptions of Race." In Quintana, S. M. & C. McKown (eds.), *Handbook of Race, Racism, and the Developing Child*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, pp. 37-54.

איננו רוצים להרחיק ולנכר א/נשים במאבק נגד הגזענות. השאלות של מה המידה ומה הדרך הן שאלות קריטיות שיש להתחבט בהן. א/נשים רבים נרתעים מהמלה גזענות, וכשמזכירים אותה - גם בהקשר של התרחשות גזענית מובהקת - הם נסגרים ואינם מוכנים להקשיב.

באירוע שתואר בתחילה, בו א. עקף ילדה בתור למגלשה ואביה צעק עליו לחזור לסודן, נכח אב אחר, ששמע אותו מתנפל, צורח ומאיים על הילד הקטן. האב שהיה עד לאירוע כעס מאוד על הפנייה התוקפנית כלפי הילד. הוא התרגז על האב המאיים, נזף בו שאין לו שום זכות להתנפל על ילד קטן ולהפחיד אותו, גם אם הילד עשה מעשה שלא נראה לו, ודרש ממנו לעזוב את גן השעשועים מייד. יותר מאוחר סיפר האב המגן לאמו של א. על האירוע, והיא שתפה אותו בכאב בריבוי המקרים שבהם הבן שלה נתקל בהתייחסויות גזעניות מצד מבוגרים, ילדים וילדות במצבים שונים. האב נחרד. הוא לא הבין את הסיטואציה כהתנהגות גזענית, אלא רק כפגיעה בילד שלהגנתו הוא יצא. האם היה נכון להנכיח את ההקשר הגזעני של האירוע, או רק להודות לאב המגן על תגובתו היפה של עמידה לצד הילד הנפגע?

גל הרמט מציעה ללכת תמיד בדרך החיוב, על ידי מתן מידע חיובי שמשנה את ההקשר. גישה זו של התייחסות חיובית הינה אפקטיבית ומתאימה לילדים בגיל הרך, ולעתים גם מקרבת את הלבבות של א/נשים בוגרים.

מהותי שילדים ילמדו כבר בגיל הרך שאפשר למנוע גזענות, שגזענות היא לא חלק בלתי נפרד מטבעו של אדם, שיש א/נשים שפועלים כדי למגר גזענות ושהם יכולים לקחת חלק במאבק הזה. דרך שיחות עם מבוגרים שמשמשים כדוגמה אישית ודרך פעילויות שונות הם יכולים להזדהות עם המאבק כנגד גזענות ולטפח תחושה חיובית לגבי ההשתתפות שלהם-עצמם במאבק זה.⁶

אנו מציעים לחזק את האוכלוסיות המופלות, לייצר תודעה השוללת גזענות, להנכיח את התופעה ולפסול אותה. בניית הזהות אצל ילדים מקבוצות הסובלות מאפליה קשורה להתמודדות עם גזענות. לילדים בקבוצות הסובלות מזיכוי גזעני המשימה היא ללמוד להיאבק נגד השפעת הגזענות באמצעות מתן ידע לגבי הזהות התרבותית/אתנית וחיזוק הגאווה בה, ומתן כלים להיאבק נגד השפעת הגזענות על היחיד/ה. לילדים וילדות מקבוצת הרוב המשימה היא ללמוד להיות אנטי-גזעני. בחברה מקוטבת שהפערים בה גדלים והולכים, ליעד של חינוך ילדים מקבוצת הרוב להתנגד לגזענות נודעת חשיבות ועדיפות לאומית.

אופן הפעולה

מאחר שהנושא של חינוך נגד גזענות מורכב ומעלה דילמות רבות, מומלץ ליצור קבוצה תומכת של גננות שהנושא מעניין אותן, לקיים בה חשיבה ושיח משותפים, ולא להתמודד איתו לבד. בקבוצה כזו ניתן להביא דוגמאות לאירועים, שיח של ילדים או התלבטויות, ולחלוק פעילויות מוצלחות, מה שיקל על ההתמודדות עם הנושא ויאפשר ליבון של דילמות והעמקה בהן.

העיסוק במאבק בגזענות הוא משימה מתמשכת לאורך כל השנה ולא נושא שבו דנים במשך שבוע ועוברים הלאה לנושא הבא. משימה זו דורשת רגישות וגמישות, התאמה למצבים, לתכנים ולאירועי אקטואליה שונים, וכן הקשבה לילדים/ות. חינוך נגד גזענות צריך להשתלב בהיבטים שונים של העשייה החינוכית בגן, בנושאים שונים ובמרחבים השונים של הגן, לא כפעילות חד פעמית. מסרים נגד דעות קדומות וסטריאוטיפים הם רלוונטיים במצבים רבים וצריכים לחזור על עצמם בהקשרים מגוונים: ילד/ה אחד יזכור את המסר שהועבר מספר, אחר/ת ילמד דרך מוזיקה ואחר/ת דרך משחק; ילדים/ות לומדים בדרכים שונות, ולכן כדאי לשזור את המסרים במגוון פעילויות ולהעבירם בטווח רחב של זוויות.

כל הילדים/ות זקוקים לחיזוקים חיוביים. חלק מקבלים אותם בכל מקום ללא מאמץ, ואילו אחרים לא רואים את עצמם באופן חיובי בתוך העולם שמסביבם. גננת טובה מביאה בחשבון את המגוון של הילדים/ות ואת הצורך שלהם בחיזוקים חיוביים. אם החברה משדרת מסרים לא חיוביים לילדים/ות בעלי עור כהה, בעלי חזות מזרחית, לילדים בעלי נכות וכדומה - גננת יכולה ליצור סביבה בטוחה לילדים אלה על ידי מתן חיזוקים חיוביים דווקא לאותם ילדים וילדות שהחברה דוחה. לעיתים ילדים/ות אלו סובלים מסטיגמה, מפנימים את הדיכוי המופנה כלפיהם, או מחצינים את הכעס שלהם על כך בדרך של התנהגות המפריעה למהלך ההתנהלות של הגן. דווקא חיזוקים חיוביים, עטיפה בחום ובאהבה, קבלה ותמיכה - מפיגים את ההתנהגויות השליליות שנבעו מתוך דחייה חברתית, דעות קדומות ויחס חברתי גזעני כלפי הילד/ה וקבוצת השייכות שלו/ה.

6. Derman-Sparks et al, "Children, Race and Racism: How Race Awareness Develops". See note no. 2.

אנחנו מכוונים ללמידה רגשית ואינטלקטואלית, היוצרת תהליך חינוכי שיכלול הבנה והפנמה של ערכים. בעבודה מתמשכת ניתן לפתח בילדים/ות עקרונות מוסריים ורגישות אנושית, שיפוט מוסרי והתנהגות מודעת. הלמידה המוצעת היא התנסותית, חווייתית ומשתמשת במגוון דרכי הוראה, היבטים, וחוויות. כל אלו מאפשרים בחינה של רגשות, מחשבות ועמדות ומביאים בחשבון את הדרכים השונות שבהן ילדים וילדות לומדים. כל ילד וילדה על פי דרכו/ה, יש מי שלומד/ת דרך ספרות, אחרת דרך משחק דרמטי, ואחרת דרך הבעה ביצירה. הילדים לומדים מן המוחשי למופשט, מהמעגל הקרוב לרחוק, מתוך חיי הילד/ה אל חברת הילדים והחברה הכללית, מתוך המחשה קונקרטיה אל הפשטה של עקרונות וחוקי התנהגות. כך גם מומלץ להשתמש בהצעות המובאות כאן. הגננת יכולה לבחור פעילויות או רצף של פעילויות ולהתאימן לכיתת הגן שלה בהתאם להיכרותה עם הילדים, והיא יכולה להשתמש באופן מודולרי בחלק מהרעיונות המובאים כאן, בהתאם לשיקול דעתה.

היבטים מעשיים

הסביבה החינוכית

קירות הגן - ייצוג דמויות מגוונות

למידה רבה מופנמת דרך הסביבה החינוכית ובתוך אינטראקציה איתה. כך, קירות הגן מעבירים מסרים חינוכיים וערכיים, הם מבשרים את הנושאים הנלמדים, את החגים ואת החשיבות שאנחנו נותנים לנושאים שונים. הסביבה החינוכית משדרת מסרים לגבי מה מקובל ומה לא, לגבי היחס שלנו לבני אדם, לבעלי חיים ולעולם הטבע שסביבנו. כדי לשדר מסר של קבלת אנשים מכל הסוגים - צריך לדאוג שהקירות ייצגו אותם: דמויות של ילדים וילדות בעלי צבע עור שחור, חום, לבן, בנים ובנות, ילדים וילדות דתיים וחילוניים, ילדים וילדות עם מוגבלות וללא מוגבלות, יהודים וערבים, מזרחים ואשכנזים. התמונות יכולות לייצג גיבורי תרבות שונים, זמרים/ות, שחקני כדורגל, כדורסל, אנשי ונשות עסקים, גברים ונשים בעלי ייצוג מקצועות מגוון. אפשר לתלות בגן מפת עולם שיש בה דמויות לא סטריאוטיפיות של אנשים בכל יבשת. על ידי תליית תמונות שבהן יש ייצוג לדמויות שונות אנחנו יוצרים תמיכה ויזואלית למאמץ לשנות חשיבה והתנהגות כלפי א/נשים וילדים כהי עור, בעלי צבע שונה, כלפי אנשים עם מוגבלות, קבוצות אתניות, לאומים שונים, דתות שונות, אנשים שחיים בעוני, וכל מי שלא ב"קבוצה שלי".

מסרים נגד דעות קדומות

וסטריאוטיפים הם

לרונטיים במצבים רבים

וצריכים לחזור על עצמם

בהקשרים מגוונים

ספריה - שימוש בספרות ילדים

ילדים וילדות אוהבים ספרים וסיפורים, ולמידה רבה מתרחשת באמצעות ספרים. ספרות הילדים משקפת את המבנה החברתי ומציגה דרך איורים תמונת עולם שבה כמעט אין ילדים וילדות בעלי צבע עור כהה, או ילדים עם מוגבלות. רוב גיבורי הספרים הם בנים ולא בנות. ישנם מעט ספרים המנסים להציג את השונה ומעלים לדיון יחס של

אפליה, המאפשר דיון בנושא של גזענות והתנהגות לא שוויונית כלפי חבר/ת הקבוצה. כדאי לרכוש ספרים אלו לספריית הגן ולזמן דיונים ושיחות בעקבות הקראתם. חשוב לטפח בקרב הילדים והילדות תפיסה ביקורתית באמצעות ספרות הילדים ולפתח אצלם עמדה ערכית עקרונית שדוגלת בשוויון. כמו כן, אפשר לקיים שיחות המעמקות את המציאות של הילדים עם מה שמוצג בספרי הילדים. כך, אפשר להציע לילדים לכתוב ספורים. בסיפור של הברווזון המכוער, למשל, שבו דוחים את הברווז ומתייגים אותו כמכוער בגלל צבעו, אפשר לשוחח על האפליה והגזענות ולהציע לילדים להמציא המשך אחר לסיפור מהרגע שבו הברווזונים מבחינים שצבעו שונה משלהם. אפשר לעודד את הילדים ליצור סיפור שיש בו קבלה ושוויון או מאבק של הברווזון על זכויותיו ליחס הוגן.

בגן ילדים בו הגננת שאלה את הילדים מה יכולה הייתה סינדרלה לעשות מלבד לשבת בבית ולחכות לפיה שתציל אותה כשאחיותיה הלכו לנשף - הילדים והילדות הציעו רעיונות מעניינים, כמו להתלונן לאבא שלה על האפליה, ללכת לעורך דין, ללכת ולהתלונן לאגודה להגנת הילד. הרעיונות האקטיביים שלהם העידו על כך שהעבודה שנעשתה בגן על הכרה בשוויון זכויות ובערך המאבק עליהם - הופנמה על ידי הילדים/ות.

אפשר להקריא לילדים/ות אגדות חדשות, בהן הבנות/נשים מוצגות כבעלות כוח ועוצמה, כמו למשל בספר "נסיעה בשקית נייר" של מונש, או לנתח ספרים מוכרים כמו "דירה להשכיר" מנקודת מבט של אפליה, של דעות קדומות ושל גזענות ולשלוף אותן. אפשר להעשיר את ספריית הגן בסיפורים על גיבורי תרבות שחורים, כגון רוזה פרקס שסירבה לשבת באוטובוס מאחור, כפי שנכפה אז בארצות הברית על אזרחים שחורים, מרטין לותר קינג, מהטמה גנדי וגיבורי ספורט.

כדאי לרכוש לספריית הגן סיפורים על ילדים וילדות מתרבויות שונות עם צבע עור שונה. בארץ ספרות רב תרבותית אינה מפותחת, אך אפשר לרכוש ספרים כאלה באמצעות האינטרנט מארצות הברית. למשל הספר "אבייוו" (Abiyoyo) של פיט סיגר (Pete Seeger)⁷ אותו אפשר למצוא ביו-טיוב. ספרים שעוסקים בחלוקת הכוח, כמו "טרופות" ו"זוג" של ג'וליה דונלדסון, מעלים לדיון שאלות של חלוקה צודקת של כוח ושימוש לא נכון בכוח. בספרים שעוסקים בדחייה של האחר, כמו "בייגלה", רצוי להנכיח את תופעת הגזענות, לקרא לה בשמה ולשלול אותה.

מוזיקה

בהרבה גנים גננות מביאות לגן מוזיקה מערבית בלבד, מוזיקה ארץ ישראלית ומוזיקה קלאסית. חשוב מאוד להביא לגן ייצוגים של מוזיקה מגוונת. שירים ידועים שהילדים מכירים מהבית, מוזיקה מזרחית כמו התזמורת האנדלוסית, היפ הופ, מוזיקת עולם, מוזיקת נשמה שחורה, מוזיקה הודית, מוזיקה ערבית וכדומה. חשוב לבדוק שיש איזון בגן בין מוזיקה מזרחית למוזיקה מערבית. מומלץ להכניס תמונות של כלי נגינה הכוללים לא רק כלים תזמורתיים אלא גם תופים, עוד, סיטאר וכדומה. היום, כשהאינטרנט כל כך נגיש, קל להשיג באמצעותו תמונות כאלה. אפשר לדבר עם ילדים/ות על סוגי מוזיקה שונים ועל תרבויות מגוונות שמייצרות מוזיקה ייחודית ולתת מקום מכובד לכולן. טיפוח אהבה לסוגי מוזיקה שונים מאפשר פתיחות וקבלה של תרבויות אתניות שונות והתקשרות לגיבורי וגיבורות תרבות מלאומים שונים. צבעים שונים, שפות שונות ומקומות שונים.

טיפוח אהבה לסוגי מוזיקה שונים מאפשר פתיחות וקבלה של תרבויות אתניות שונות

פינת עולם

ילדים אוהבים ללמוד על מקומות שונים בעולם ובעידן האינטרנט והטלוויזיה יש חשיפה יותר גדולה למקומות כאלה, המעוררת סקרנות בקרב ילדים. אפשר להביא לגן תמונות וחוברות נסיעה שמציגות מקומות מעניינים בעולם מסוכנויות נסיעות. הספר של אונסק"ו "עמים ואנשים", שכתב פיטר ספיר,⁸ מציג מגוון של אנשים. פינת עולם שבה מתחלפים דמויות, מאכלים וסוגי מוזיקה מאפשרת יצירת פתיחות לשוניות, מזמנת שיחה על הבדלים בין אנשים ממקומות שונים ומטפחת ראייה של שונות ושוויון, ושל הסתכלות על השונות כגורם מעשיר, מסקרן ומעניין ולא כגורם להתנשאות, להפעלת כוח שלילי ולטיפוח תחושת עליונות. מתוך פינת העולם אפשר גם ליצור נושא של תרבויות: לבחור מספר תרבויות וסביבן לערוך פעילויות נושא של יצירה, סיפורים, תנועה וכדומה.

בגן ילדים מסוים הילדים/ות מאוד אהבו דגלים. הגננת תלתה מפת עולם עם דגלים, הביאה משחקי זיכרון של דגלים ובאמצעותם הילדים/ות למדו על ארצות ויבשות שונות. הייצוג של יבשת אפריקה הראה שחורים משבט המסאי מארה מקניה. הילדים קבלו את הרושם שאפריקאים הם שבטי לוחמים. ייצוגים מסוג זה יוצרים סטריאוטיפים ומשויכים אחר כך למבט שיכול להיות אקזוטי או שלילי, ובכל מקרה מנותק מהמציאות. הרעיון ללמוד על יבשות וארצות דרך דגלים ואפיונים של מדינות הוא מצוין, אך חשוב שיעשה תוך רגישות להימנעות מיצירת סטריאוטיפים. אפריקה היא יבשת מרתקת עבור ילדים/ות. לימוד על בעלי חיים בג'ונגלים, בסוואנות ובמדבר הוא מגרה ומעניין, אלא שחשוב שהוא ילווה בהצגת מרכזים עירוניים, כפרים, פלאי טבע וכדומה, כמובן בתוספת של מוזיקה, ריקודים וסיפורים אנושיים.

המשחק הדרמטי

המשחק הסוציו-דרמטי הוא חלק חשוב בהתפתחותם של ילדים/ות, ודרכו הם לומדים לפרש את העולם ולהסביר אותו לעצמם. בכל הגנים פינת המשפחה מזמינה את הילדים/ות ומעודדת אותם למשחק דרמטי. גם פינת הקוביות ופינת התחפושות מזמנות אפשרויות רבות למשחק דרמטי. חפצים נלווים וכלי משחק מגרים את הילדים/ות למשחק דרמטי הקשור למה שהם רואים בסביבתם, לכן מומלץ להוסיף לפינות אלו גירויים שיעודדו את הילדים/ות לעסוק במשחק דרמטי המשקף את המפגשים שלהם עם נושאים של גזע, מגדר, מוגבלויות וכדומה. עזרים כמו מסיכות של אנשים בעלי תווי פנים שונים, תחפושות (בגדים, כובעים, נעליים, תיקים), בובות לאום שונות, בובות שחורות, כרטיסי תמונות שבהם רואים דמויות שונות בצבע עור שונה, למשל טייסים/ות, ספורטאים/ות, דוגמנים/ות וכבאים/ות, תמונות בהם רואים א/נשים נכים לבושים יפה, ייצוגים מגוונים של תרבויות - כל אלה יכולים לגרות את הילדים למשחק תפקידים מכיל. הגננת יכולה להיות קשובה למשחק הדרמטי הנוצר וליצור התערבויות מתווכות על פי שיקול דעתה.

7. Seeger, P. (1994), *Abiyoyo*. Aladddin.

8. ספיר, פ. (1987). עמים ואנשים. תל אביב: זמורה ביתן.

החצר

בחצר קבוצת הבנים, בדרך כלל, תופסת יותר מרחב מן הבנות. לעתים רחוקות אנחנו שמים לב לכך שחלוקת הכוח החברתית באה לידי ביטוי גם במרחב. המשחק החופשי של ילדים/ות משקף לעתים קרובות את העולם שבו הם חיים ואת הסביבה שלהם. תשומת לב לעולם זה תגלה לנו אלו דעות ומנהגים הם קלטו מהסביבה וגם תאפשר לנו לחשוף אותם לערכים באמצעות הגירוי למשחק משותף. החצר מאפשרת סוג אחר של משחק דרמטי - למשל בנייה בבוץ, משחק בחול ויצירת עולמות חדשים בתוך קופסאות קרטון שהירקן זרק: שמים בכל קופסה אדמה, מוסיפים ענפים, רצועות שחורות לכבישים, מכונית אחת או שתיים, בתים - כל ילד משחק בקופסה שלו ובורא עולמות. לתוך כך אפשר להכניס צורות חיים שונות, בעלי חיים וכדומה ולפתח שיחות מעניינות סביב פעילות זו.

**חלוקת הכוח החברתית
באה לידי ביטוי גם
במרחב. בחצר קבוצת
הבנים, בדרך כלל, תופסת
יותר מרחב מן הבנות**

מאכלים

מומלץ לגוון במסיבות ובאירועים של הכנת אוכל את סוגי המאכלים שמבשלים ומכינים בגן, ולתת ייצוג לסוגי המאכלים שמאפיינים את הבתים מהם באים הילדים/ות. זאת, כדי לתת הכרה ונראות חיובית לתרבות הילדים/ות ותחושת ערך חיובית לגבי מוצאם ומנהגיהם. באחת השנים ערכנו אירוע בכיתת ההדרכה וכל סטודנטית הביאה אוכל. סטודנטית אתיופית הביאה אינג'רה. לרוב הסטודנטיות זו הייתה הפעם הראשונה שטעמו אוכל אתיופי. כששוחחנו על כך אמרה אחת הסטודנטיות שלבושתה הרבה היא חונכה להאמין שאוכל של אתיופים הוא מלוכלך והיא לא טעמה ממנו עד אותו היום. "אלוהים יסלח לי, אני מתביישת בחינוך שקבלתי", היא אמרה, ובקשה סליחה מחברתה, הסטודנטית האתיופית. חשוב כבר בגן ליצור התייחסות חיובית לאוכל של כל בני העדות השונות ולבנות יחס של כבוד למנהגים השונים של משפחות ממוצא שונה.

עבודה עם הורים

להורים תפקיד חשוב מאוד בחינוך נגד גזענות, לכן מומלץ לערוך ערב עם הורים בנושא זה. הורים רבים מחזיקים בגישת ההתעלמות ומעדיפים שלא לשוחח עם ילדיהם על נושא זה. א/נשים אינם מודעים לגזענות שלהם. כשילדים שומעים הערות גזעניות בביתם הם קולטים אותן ומפנימים אותן. להורים אין כוונות רעות אלא חוסר מודעות. לכן יש טעם בעריכת מפגש להורים בנושא של חינוך נגד גזענות, וזימון התנסות המכוונת להעלות למודעות שלהם את חשיבות הנושא. השפעת ההורים על הילדים/ות רבה, ויצירת גישות בקרב ההורים תשפיע על ילדיהם. בבית שבו יש ערכים חיוביים והתייחסות שוויונית, הילדים/ות יכולים להתמודד יותר בקלות עם הנושא ולשמור על דימוי עצמי חיובי. פעילות עם הורים יכולה להיעשות בכמה צורות:

1. חלוקה לקבוצות, כשכל קבוצה מקבלת מקבץ אירועים שבהם ילדים/ות מתייחסים לנושא של גזע, מגדר ונכות. בכל קבוצה ההורים משוחחים על האירוע, מנתחים אותו ומציעים דרכי התמודדות.
2. צילום ילדי הגן במצבים שונים: בנות ובנים במשחק לא מגדרי (בנות מטפסות על עץ, בנים משחקים משחק דרמטי ב"תפקידי נשים"), משחק מעורב של ילדים בעלי צבע עור שונה וכדומה, הקרנת התמונות (הורים אוהבים לראות צילומים של ילדיהם) ודיון במצבים שהוקרנו.
3. הרצאת אורח.
4. חלוקה לקבוצות, כל קבוצה מתבקשת לעשות "שמש אסוציאציות" - לרשום על גיליון נייר גדול סטריאוטיפים על קבוצה אחרת (יהודים, ערבים, סודנים, מזרחים, אשכנזים, בנים, בנות, עניים, מוסלמים, נוצרים, יהודים, חולי נפש, אנשים עם פיגור, אוטיסטים). אחר כך מתכנסים, מסתכלים על הסטריאוטיפים ומשוחחים על המשותף להם, על הפוגעות שלהם, ועל הדרכים לחנך ילדים להסתכל בדרך לא סטריאוטיפית.

בובה שחורה בובה לבנה

פעילות זו מבוססת על המחקר של ממי קלרק, שנתנה לילדים/ות לבחור באיזו בובה ירצו לשחק, מבין שתי בובות זהות בכל דבר מלבד הצבע: בובה לבנה עם שיער בלונדיני ובובה חומה עם שיער שחור.⁹ הניסוי הראה בוודאות העדפה של הבובה הלבנה על ידי כל הילדים/ות, וכך חשף את ההפנמה של הגזענות על ידי הילדים כבר בגיל הרך. קירי דיוויס שחזרה את הניסוי ב-2005 והסריטה אותו בסרט דוקומנטרי שזכה לפרסים רבים (אפשר לצפות בו ברשת).¹⁰ בפעילות מוצע להביא שתי בובות זהות לגן, שחורה ולבנה, לתת לילדים לבחור ביניהן ולשוחח אתם מדוע בחרו בבובה שבחרו. ניתן לצפות שרוב הילדים יבחרו בבובה הלבנה. השיחה תחשוף את ההפנמה הקיימת כבר בילדים/ות רבים ששחור זה לא יפה ולכן זה יותר יפה משחור. הצפה של העמדה המופנמת של הילדים תאפשר לגנות להסביר ולהראות את היופי שבשחור, לדבר על התייחסות שוויונית, להביע הסתייגות מאפליה ומדעות קדומות ולעודד שיפוט על פי תכונות ולא על פי צבע עור. הגנת תפגין עמדה חיובית כלפי הבובה השחורה ותיצור מודל של התייחסות חיובית.

“האיש הירוק”

הסיפור הידוע על האיש הירוק של יהונתן גפן הוא בסיס לפעילות זו.¹¹ אחרי הקראת הסיפור נותנים לילדים לצבוע דמויות של ילדים וילדות בצבעים אחידים אך שונים, ואחר כך מדביקים את הדמויות על מקלות ארטיק. מקבצים את הילדים לפי הצבעים של הדמויות שאותן הכינו לקבוצה ירוקה, כחולה, צהובה, אדומה וכן הלאה ומבקשים מהם ליצור זהות לקבוצה - שם, מאכל אהוב, מקום אהוב, בגדים וכדומה. אחר כך מכניסים לכל קבוצה דמות עם צבע שונה: לקבוצה הירוקה כחול, לקבוצה הכחולה אדום, לקבוצה האדומה ירוק, וכך הלאה, ומבקשים מהילדים להחליט מה לעשות עם הדמות בצבע הזו.¹² פעילות זו מאפשרת דיון בתחושות של קבלה או אי קבלה בשל צבע, בשאלות של שייכות ואי שייכות לקבוצה ומה היחס המוסרי הראוי לשאלות אלו.

“משהו אחר”

סיפור מאת קתרין קייב מספר על יצור בשם “משהו אחר”, שהופלה לרעה בגלל שנראה אחרת מכולם.¹³ “מצטערים, אתה לא משלנו. אתה לא כמונו. אתה משהו אחר”, אמרו לו וסירבו לשחק אתו. כשהיה בביתו בא אליו יצור אחר, שונה ממנו, שרצה לשחק אתו, והוא עצמו, שהיה מופלה לרעה על ידי חבריו, דחה אותו מאותה הסיבה שהאחרים דחו אותו-עצמו. אלא שברגע האחרון, לאחר שגירש אותו מביתו, הוא נזכר ברגש הדחיה שהוא עצמו חווה, קרא לאורח השונה לחזור ואמר לו: “אתה לא כמוני, אבל לי בכלל לא אכפת”. הוא הזמין את היצור להישאר והם נהיו חברים. זהו ספר מקסים שכדאי לקרוא אותו, לשוחח עליו, להמחז אתו ולחשוב במה הוא דומה למה שאנחנו מכירים.

ילדי גן מתייחסים בעיקר לאפיונים הפיזיים של עצמם ושל אחרים. תחום התעניינות שני שלהם הוא אפיונים תרבותיים שאפשר להבחין בהם בקלות, כמו שפה ולבוש. ההערות שלהם הן בצורה של עובדות: כשילד/ה כהה עור מצייר בצבע חום, הוא אומר לעצמו: “גם אני חום”. ילדה, בת להורים מגאנה, אומרת: “השיר הזה באנגלית, אימא שלי יודעת אנגלית”. ילדה בת שלוש שראתה זוג מעורב אמרה: “זה מצחיק שהאבא והאמא לא אותו דבר. הם צריכים להיות אותו דבר”. הספר “משהו אחר” עוסק בזיהוי האחרות, חושף התנהגות מפלה על רקע השונות ושולל אותה בצורה חינוכית ונחמדה.

“רוני צוחקת”

“רוני צוחקת” של ג'ין וויליס וטוני רוס,¹⁴ מספר על ילדה בשם רוני שעושה פעולות שונות: שרה, צוחקת, רוקדת, רוכבת, לפעמים שמחה לפעמים עצובה. אין שום הבדל בינה לבין הילדים האחרים: “כזו היא רוני,

9. Clark, K. B. & M. P. Clark (1958). “Racial Identification and Preference among Negro Children.” In Maccoby, E. E., T. M. Newcomb & Hartley E. L. (eds.) *Readings in Social Psychology*. New York: Holt, Reinhart, and Winston, pp. 602-611.
10. Davis, K. (2005), “A Girl Like Me”. Available at: <http://vimeo.com/59262534>, or <http://www.youtube.com/watch?v=z0BxFRuSQw>. 33:3 הניסוי מופיע בדקה

11. גפן, י. (1983). הכבש השישה עשר. ירושלים: דביר.
12. פעילות דומה לזו נכתבה לראשונה ב-גור זיו, ח. ור. דיקר (1988). מגילת העצמאות שלי, תוכנית לימודים רב גילאית לכיתת גן-ו'. הוצאת המרכז לשלום: תל אביב.
13. קייב, ק. (1999). משהו אחר. אור יהודה: שבא.
14. וויליס, ג'. וט. רוס (2004). רוני צוחקת. תל אביב: ידיעות אחרונות וספרי חמד.

מקצה הרגל ועד הפוני, ממש כמוך - ממש כמוני". בתמונה האחרונה של הספר רואים שהיא נעה בכסא גלגלים. זהו ספר נפלא לחנך ילדים/ות כנגד אפליה על בסיס מוגבלות, או כל בסיס אחר. בעקבותיו אפשר לשוחח עם הילדים על חוסר המשמעות של הבדלים כמו צבע עור, כמו מגדר, כמו מוגבלות פיזית. פעילות המשך היא להכין ספרים דומים על בנים ובנות, על ילדים עם צבע עור שונה, על ילדים עם תרבות שונה, דת שונה, מעמד סוציו-אקונומי מגוון, אתניות שונה וכדומה, סיפורים שכולם מסתיימים באמירה "ממש כמוך ממש כמוני" ומדגישים את המשותף על פני השונה ואת ההתייחסות השוויונית בניגוד לאפליה.

"כשהנחש והעכבר נפגשו לראשונה"

ספרה של שלי אלקים, "כשהנחש והעכבר נפגשו לראשונה"¹⁵, הוא עדיין ספר חשוב, למרות שהוא כבר בן למעלה מ-20 שנה. העכבר והנחש נפגשים ביער ומשחקים יחד. כשהם חוזרים לבתיהם ומספרים עם מי הם שיחקו, הם מקבלים אזהרות שחברם למשחק הוא אויב שלהם מדורי דורות. מאז הם לא משחקים יותר יחד. ולמה לא? הדיבור עם המבוגרים מייצר את המרחק. ההורים משפיעים עליהם לרעה.

"האחות אווזה והאח שועל"

"פעם אחת שחתה האחות אווזה באגם, והאח הגדול שועל הסתתר בין שיחי החורש. האחות אווזה שחתה לאיטה לגדה. כשהתקרבה זיה קפץ האח שועל ממחבואו כדי לתופסה. "כך אחות אווזה", אמר, "כעת השגתי אותך. את שחית באגם שלי ולא בפעם הראשונה, היום הצלחתי סוף סוף לתופסך, כעת אשבור את מפרקתך ואזלול אותך". "לאט לך שועל" ענתה האווזה. "יש לי בכל זאת אותה הזכות לשחות באגם הזה כמוך. ואם אתה מכחיש זאת הבה נלך לבית המשפט ושם יתברר אם יש לך הזכות את מפרקתי לשבור ואותי לזלול".

כך הלכו לבית המשפט. אך מה שהייתה צריכה האווזה לחוות בהגיעם לשם: השריף היה שועל, השופט היה שועל, עורכי הדין היו שועלים, גם המושבעים היו שועלים. הם חקרו את האווזה, דנו אותה, הביאו להוצאתה להורג וכרסמו יחד את עצמותיה. עכשיו ילדים הקשיבו אלי היטב. כאשר כל האנשים שפוגשים בבתי המשפט הם שועלים וזה שלנו אינו אלא אווז רגיל שברגלים, אין לכם לצפות לצדק לכושי מסכן."

מתוך פרידריך הלמן, "מי מקבל את האופוסים"¹⁶.

ילדי הגן כדאי להקריא את המשל עד החלק של ההליכה לבית המשפט ואז לשאול: איך הרגישה האווזה? איך הרגישו השועלים? מה לדעתכם החליט בית המשפט? האם זה צודק? למי היה יותר כוח? מכאן אפשר לצאת לחשיבות הייצוג של קבוצות שונות במוקדי כוח.

"עמים ואנשים"

הפעילות מבוססת על הספר "עמים ואנשים"¹⁷, אשר מראה מגוון רב של שונות בין בני אדם - בצבע העיניים, בשיער, בלבוש, במאכלים, במקומות המגורים וכדומה. הפעילות המומלצת היא להקריא את עמודים 2-6 ולערוך פעילויות בקבוצות, או לפרוש את הפעילות לאורך השבוע ולעסוק כל פעם בחלק אחר של הספר:

השיער שלנו: ילדים/ות מציינים את השיער שלהם, או שעל בלון מנופח אחד מדביקים עיניים, אף ופה, גוזרים קווצת שיער ומדביקים על הבלון, כך שנוצר ילד/ה מבלון שיש עליו שערות של כל ילדי הגן.

כפות הידיים שלנו: ילדים מעבירים קו מתאר סביב הידיים וצובעים, או מטבילים את הידיים בצבע גואש ומטביעים אותן כחותמת על נייר בריסטול.

הגובה שלנו: תולים בריסטול על הקיר ומסמנים עליו את הגובה של כל ילד ואת שמו.

דברים שמצחיקים אותנו: הילדים מציינים מה מצחיק אותם.

דברים שאנחנו אוהבים לאכול: הילדים/ות מכינים קולאז' של גזרי עיתונים עם תמונות של מאכלים שהם אוהבים, ומציינים את מה שלא נמצא לו תמונה.

את התוצרים תולים, כך שהגן מתמלא בעבודות ילדים/ות שמצביעות על השונות של הילדים והמגוון הרב. בהמשך אפשר להסתכל במה אנחנו דומים ובמה אנחנו שונים. אפשר להמשיך להקריא את הספר עד סופו, לשוחח על השונות כמגוון חיובי ועל שוויון הזכויות והיחס המכבד למרות השונות.

15. אלקים, ש. (1992). כשהנחש והעכבר נפגשו לראשונה. ירושלים: כתר.

16. הלמן, פ. (1984). "מי מקבל את האופוסים", אגדות וסיפורים של הכושים באמריקה.

17. ספיר, פ. עמים ואנשים (ר' הערה מס' 8).